

Хазойин ул-маоний

Биринчи жилд

Ғаройиб ус-сиғар

Нашрга тайёрловчилар:

Масъул муҳаррир:

МЎЪЖИЗАКОР ИЖОД НАМУНАСИ

Дунёда шундай улуғ зотлар, шоир ва мутафаккирлар борки, уларнинг улкан қалб, теран тафаккур, беқиёс истеъдод ва маҳорат, тенгсиз жасорат билан яратилган асарларининг аҳамияти йиллар, асрлар ўтгани сайин ортиб, умумбашарият мулкига айланиб боради. Бамисоли вақт деган қудратли ҳакам ҳам бундай буюк шахсларнинг измига бўйсунгандек, уларнинг қолдирган мероси нақадар бебаҳо, ҳаққоний ва ҳаётий эканини исботлаб, мўъжизакор ижод намунасини кўхна тарих ибратига, бугунги кун ва келажак идеалига айлантиришга хизмат қилади.

Жаҳон маданияти тарихидан маълумки, мумтоз зотларни тарбиялаб вояга етказган ҳар қайси халқ ва миллат ўз қалби ва юрагини, юксак ақл-заковати ва маънавий салоҳиятини, асрий орзу-армонлари, эзгу интилишларини айнан ана шундай фарзандлари орқали намоён этади. Шу билан бирга, Ер юзида тинчлик, адолат, дўстлик, меҳр-оқибат каби азалий қадриятлар доимо барқарор бўлиши, обод ва фаровон ҳаёт тантана қилиши учун тарих ва келажак олдидаги ўз бурчи ва масъулиятини ҳам аввало маърифатли ва бунёдкор халқгина чуқур ҳис қилади. Ва бундай халқ жаҳон цивилизацияси ва маънавияти ривожига қўшган унутилмас ҳиссаси учун дунё аҳлининг ҳақли эътирофи ва ҳурмат-эҳтиромига сазовор бўлади.

Муқаддас диёримиз заминидан етишиб чиққан ўнлаб азиз-авлиёлар, улуғ аллома ва шоирлар, давлат арбоблари ва саркардаларнинг ҳар бири ўз фаолияти, бетакрор мероси билан миллий ва умуминсоний мезонлар силсиласида ҳеч муболағасиз ноёб ҳодиса – феномен ҳисобланади. Айни вақтда бу беназир зотлар ўртасида, гўёки юлдузлар анжуманидаги куёшдек, яққол ажралиб турадиган шундай бир буюк сиймо борки, у – миллий шеърятимиз, адабиётимиз даҳоси Мир Алишер Навоийдир.

Бу ҳақда сўз борганда, аввало муҳтарам Юртбошимиз Ислоҳ Каримовнинг мумтоз шоир бобомизнинг беҳисоб гўзал инсоний фазилатларинимужассам этган ҳолда айтган машҳур таърифини эслаш ўринлидир: «Агар бу улуғ зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султонидир».

Дарҳақиқат, Алишер Навоий – жаҳон миқёсидаги шахс, юксак гуманистик ижоди билан шеърят мулкининг султони мақомига кўтарилган бебаҳо истеъдод эгаси, инсон қалбининг шодлигу қувончи, ғам-ғуссаларини, ҳаёт ва эзгулик фалсафасини ҳадди аълосига етказиб тараннум этган буюк сўз санъаткоридирки, бу янглиғ ҳам ижод, ҳам фазилатда беназир зотлар дунё маданияти тарихида камдан-кам учрайди. Ўз умри давомида кўрган кўплаб яхшилик ва ёмонликлар, замондошларидан тортган кийна ва адоватларга, фаолиятининг катта қисми давлат миқёсидаги ишларга, темурийлар салтанатида тинчлик, фаровонлик ва ҳамжихатлик барқарор бўлиши, илм-маърифат ва маданият гуллаб-яшнашига сарфланганига қарамасдан, бу фидойи зот ҳар жиҳатдан ҳайратланарли улкан ижодий мерос қолдирди.

Алишер Навоийнинг уммондек теран, камалакдек ранг-баранг асарларида, унинг нодир шахсияти тимсолида «Ҳаётнинг маъноси нима, комил инсон қандай бўлиши керак?» деган азалий саволга кенг миқёсдаги фалсафий жавоб ўзининг мужассам ифодасини топган.

Яна бир ҳайратга молик жиҳат шундаки, орадан беш юз йилдан кўпроқ вақт ўтганига қарамасдан, ҳазрат Навоийнинг инсонпарварлик қарашлари заррача бўлсин ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотгани йўқ. Аксинча, XXI аср шароитида, тезкор тараққиёт билан бирга кўпгина маънавий муаммоларни юзага чиқараётган бугунги глобаллашув жараёнида, худдики тун пардаси қуюқлашганда Чўлпон юлдузи янада ёрқинроқ кўринганидек, шоир бобомизнинг ўлмас, боқий мероси ҳар қачонгидан ҳам равшанроқ нур таратиб, унинг ижтимоий моҳияти ва маъно-мазмунни, бадиий жозибаси тобора долзарб аҳамият касб этиб бормоқда.

Албатта, бундай умрбоқийликнинг сабаб ва омиллари кўп ва улар ҳақида Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижодига, Ватанимиз тарихига бағишланган илмий тадқиқотлар, маърифий рисолаларда юртимиз ва дунё олимлари томонидан ибратли фикрлар илгари сурилган. Ана шу манбаларда

Шарқ дунёсида, Турон, Туркистон деб аталган бизнинг минтақамизда минг йиллар давомида юз берган не-не ўзгаришлар, маданий тараққиёт жараёнлари, нурга, маърифатга бўлган интилишларнинг мантикий натижаси ўрта асрларга келиб айнан шу заминдан етишиб чиққан буюк алломалар, азиз-авлиёлар, ижтимоий-сиёсий фаолияти билан жаҳон цивилизациясида ўчмас из қолдирган ноёб шахслар тимсолида яққол намоён бўлгани алоҳида таъкидланади. Айнан шундай улуғ зотлар ўзларининг мислсиз илмий ва ижодий кашфиётлари, гуманистик қарашлари, эркин тафаккури билан Шарқ уйғониш даври деган оламшумул ижтимоий-маданий ходисани шакллантиргани ва ҳар томонлама ривожлантиргани ҳам илм-фанда ўз исботини топган ҳақиқатдир. Кейинчалик Ғарб Уйғониш даври учун асос бўлган бу улкан тарихий жараённинг энг муҳим ҳалқаси, энг буюк ва эркин намоёндаси сифатида Алишер Навоий бобомизнинг муборак номи биринчилар қаторида тилга олинishi бежиз эмас, албатта.

Шу маънода, атоқли рус шарқшуноси, академик Николай Конраднинг қуйидаги фикрлари айниқса эътиборлидир: «Дунёда Алишер Навоийдек шоир борлиги учун ҳар қанча қувонсақ арзийди. Бизга шундай шоирни инъом этган ўзбек халқига буюк ташаккуримизни айтамыз. Биз бу шоирни нафақат ўрганамиз, балки унинг асарларини қўлимиздан қўймасдан ўқиймиз, мутолаа қиламыз. Нафақат ўқиймиз, айти пайтда унинг беназир ижоди ҳақида ўйлаб, мушоҳада юритамиз. Уни ўз шоиримиз сифатида ардоқлаймиз. Унинг буюк бир Уйғониш давридан бошқа бир Уйғониш даврига етиб келгани янада улкан тарихий маъно ва аҳамиятга эгадир».

Алишер Навоий Шарқда ёқилган илм-маърифат маёғини Ғарб дунёсига безавол етказишда ҳал қилувчи ўрин тутган буюк мутафаккирдир, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди.

Ҳазрат Навоий бобомизнинг ибратли ҳаёти ва ижодий фаолиятининг яна бир тарихий сабоғи шундан иборатки, у соҳибқирон Амир Темур асос солган улкан салтанатнинг маънавий қудрати унинг ҳарбий қудратидан-да кучлироқ эканининг амалий ифодаси бўлиб майдонга чиқди. Шу тахлит Ғарбдаги айрим доиралар ўртасида шаклланган, гўёки Шарқдаги барча қудратли салтанатлар зулм ва зўравонликка асосланиши ҳақидаги сохта тасаввурларнинг қанчалик пуч экани исботланди. Мана, беш асрдирки, жаҳон тарихини Амир Темур сиймоси ва Темурийлар давлати тарихисиз тасаввур этиб бўлмаганидек, дунё маданияти, инсоният тафаккури ривожини Алишер Навоий сиймоси, унинг етти иқлимга маълум ва машҳур адабий-илмий меросисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Абадиятга дахлдор асарлари, уларда тараннум этилган эзгу ғоялари, юксак инсоний туйғулари миллий санъатимиз ва маданиятимиз хазинасидан чуқур жой олган, муборак номи онгу шууримиз ва тафаккуримизга сингиб кетган Алишер Навоий бобомизни биз ҳар кунги, ҳар дақиқада эслаймиз. Хусусан, 9 февраль ва 1 сентябрь саналари арафасида ҳазрат Навоийнинг маънавиятимиз, дунёқарашимиз ва кундалик ҳаётимизга бекиёс таъсирини ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ ҳис этамиз. Айниқса, 1 сентябрь – Ватанимизнинг озодлиги ва мустақиллиги, халқимизнинг эркин ва фаровон ҳаётининг тамал тоши қўйилган қутлуғ кунда у мўътабар зотнинг табарруқ номи алоҳида ҳурмат-эҳтиром билан тилга олиншининг чуқур маъно-мазмунни бор. Яъни, биз бугунги кунда, Алишер Навоий бобомиз орзу қилган истиқлол замонида миллий давлатчилигимизнинг маънавий асосини, миллий ўзлигимизни, дунё ҳамжамятидаги ўрнимиз ва мавқеимизни, ёруғ истиқболимизни улуғ аждодимизнинг шахсияти, унинг бебаҳо ижодий мероси билан узвий боғлиқ ҳолда кўришимиз ҳар томонлама қонуний ва мантикийдир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, буюк мутафаккир шоиримизнинг 10 жилдлик асарлари айнан мамлакатимиз мустақиллигининг 20 йиллик байрами арафасида, у зотнинг шаъну шавкати ва ижодий мақомига ғоят муносиб тарзда юксак матбаа сифати билан нашр этилгани ўзига хос рамзий маънога эга. Чунки Алишер Навоий тарих синовларидан ўтган ўлмас ижоди билан бизни гўзал ва бетакрор диёримиздаги тинч-осойишта, эркин ва фаровон ҳаётни асраб-авайлаб, унинг қадрига етиб, доимо халқимиз, Ватанимизга муҳаббат ва садоқат туйғуси билан, бунёдкорлик руҳига ошно бўлиб, ўзимиздан яхши ном, эзгу хотира қолдириб яшашга даъват этади.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ
ДЕБОЧА

Шукру сипос ул Қодирғаким, чун адам осойишгоҳидин вужуд оройишгоҳлариға жилва берди, инсонни сойир махлуқотдин нутқ шарафи била мумтоз қилди.

Рубоий:

Улким, чу жаҳон хилқатин оғоз этти,
Сунъи килкини нақшпардоз этти.
Инсон хайлин нутқ ила мумтоз этти,
Нутқ аҳлини назм ила сарафроз этти.

Ва ҳамди беҳаду қиёс ул Сонияғаким, чун иборат жавоҳирин назм силкига тортди, ул гулшани Эрамойинни назм аҳли хомайи гавҳарафшони била рашки нигорхонайи Чин ва ғайрати Хулди барин ясади.

Рубоий:

Чун хайли башарға нутқ комин берди,
Ул нутқ ила назм эҳтиромин берди.
Назм ичра балоғат интизомин берди,
Таркибида эъжоз мақомин берди.

Жаллат олоуху ва аммат нуамоуху ва ло илоҳа ғайруху.

Ва дуруди номаъдуд ул анбиё ҳалқасининг хотимиғаким, «иннаш-шеъра лаҳикматун ва иннал-баёна ласихрун» нуктаси била шуаро поясин ҳукамо мартабасиға чектию баён рутбасин сеҳр манзиласиға тортти.

4

Рубоий:

Улким чу балоғат этти даъво аъроб
Кўргуздилар ул даъво аро кўп итноб.
Чун нуктасида қилди аён гавҳари ноб,
Даъвогари гавҳарлари бўлди сиймоб.

Ва саллаллоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ва саллам.

Аммо баъд сўз байт ул-ҳарамининг бодияпаймойи ва назм шоҳбайтининг зевароройи ал фақир-ул-ҳақир Алишер ал-мутахаллис бин-Навоий сатара уюбаху ва ғафара зунубаху андоқ арз қилурким, бу хоксори паришонрўзгор кичик ёшдин ўзумни шеърнинг паришон савдосиға гирифтор бўлганимнию туфулият замонидин кўнглумни[нг] назмининг пароканда васвосиға машъуфу шефтавор бўлганин ва мотақаддам шуароси малик ул-каломлари дастури била жамъу тартибида саъй қилганимнию неча мартаба анинг тадвинида мураттаблар иртиқоб қилиб ҳар синф шеърға зебу тазйин ва оройишу ойин берганимнинг кайфиятин бурунги девоним фикрастидаким, «Бадойиъ ул-бидоя»ға мавсумдур, шарҳ била арз қилиб эрдим. Андин сўнгра дағи ул жамъу тартибдин бошқа яна ҳар тақриб била ҳар навъ абётким, айтилиб эрдию ҳар навъ ғазалиётким, йиғилиб эрди, ул хаёл шабистонининг дурахшон ахтарларину ул кўнгул махзаниннинг дурахшон гавҳарларин дағи и к к и н- ч и девонимда ким, «Н а в о д и р у н-н и ҳ о я»ға машҳурдур, рабту тартиб бериб, дебочасинда шарҳ била аиззайи асҳобу ажиллайи аҳбоб хидматларида арз қилиб эрдим. Андин сўнгра хаёлимға келур эрдию кўнглумға эврулур эрдиким,—

Рубоий:

Шоирлиғ ила шуҳра қилиб отимни,

Зойиъ қилдим шеър ила авқотимни.
Эмди тузайин Тенгрига тоотимни,
Кўп элга мушавваш этмай абётимни.

Рубоий:

Чунким қаридим, умрни барбод этмай,
Кўнглумни йигитлар ғамидин шод этмай.
Ҳар лаҳза биров ишқида фарёд этмай,
Ҳолим шарҳин назм ила бунёд этмай!

Рубоий:

Эллик била олтмишқа етти қадамим,
Не маънеким, бўлмади эркин рақамим,
Не турфаки, сабт этмади эркин қаламим,
Ким йўқ биридин хотир аро жуз аламим. –

агарчи бу нигориш топқан икки девон тартибида ва гузоришқа кирган икки дафтар тадвинида ҳам бу факири номуроду ҳакири ношодға ҳеч ихтиёр йўқ эрди. Невчунки барчаси султоний ҳукмлару эҳсону таҳсинлар ва хоқоний амрлару таълиму талқинлар била эрди. Андин сўнгра худ хотирға келмас эрдиким, бир ғазал ҳусн баҳори ғазолалари таърифида ё ишқ оташқадаси шароралари тавсифида тугатгаймен, балки бир байт бир шўхнинг жамоли дилфурузи бобида ё ўз кўнглумнинг дарду сўзи шарҳида назм силкига киюра олғаймен ё хаёлимға кечура олғаймен.

Рубоий:

Комин қилур эрмиш одамизод хаёл,
Нақш айлар эмиш кўнглига юз фикри маҳол.
Мундин ғофил қолибки, Ҳайи Мутаъол
Келтургуси тонгла анинг оллиға не ҳол.

Рубоий:

Ҳам демагида йўқ эътиборе кишига,
Ҳам қилмоғида йўқ ихтиёре кишига.
Тақдир аро чун йўқ иқтидоре кишига,
Не қилғаниға не эрк боре кишига.

Яна рўзгор ҳаводисидин ул фикрлар барча кўнглумдин борди ва ишқи ожизкуш зулму бедоди ул хаёлларни хотиримдин чиқарди. Оллимға онча душворлиғлар юзландию теграмга онча саъб гирифторлиғлар айланди ва сипеҳр бошимға онча бало тоши оттию ишқ сипоҳининг лагадкўби заиф пайкарим била сўнгақларимни онча оёқ остида ушаттиким, не сўзумдин хабариму не ўзлугумдин асарим қолди. Ишқим ошуби туғёнида ҳар суубатким юзланур эрди, чун бир ҳамдард рафиқим йўқ эрдиким, дардимдин шаммае изҳор қилғаймен, бирор байт бирла ул ҳол мазмунин назм қилиб кўнглумни холи қилур эрдим ва жунунум шиддати ғалаёнида ҳар ошубким, оллимға келур эрди, чун ҳамзабон мушфиқим йўқ эрдиким, махфий ўтумни ошқоро этгаймен, бирор матлаъ била ул маънони адо қилиб, қаттиғ холимни шарҳ этар эрдим. Бу восита била кўнглум ўтиға ороме ва ишқим бедоди но-ҳамворлиғиға андоме ҳосил бўлур эрди.

Бу навъ била оз вақтда кўп шеър айтилдию ҳар навъ назм теграмга йиғилди. Ишқим шўру ғавғоси вақтида ва жунунум торожу яғмоси фурсатида худ қайда онча таскину сомоним бор эрдиким, айтилган паришон абётқа жамъу тартиб бера олғаймен ва йиғилган пароканда шарҳи ҳолатқа рабту қоида кўя олғаймен? Чун ул таърихдин муддате ўттию ул вақтдин фурсате ароға кирди, фалак ҳаводисининг ул қаттиғ эсадурғон сарсари таскин тобти ва ул сарсар ошубидин ашқим дарёсининг анжум юзига тапончалар уродурғон кўлоки ором тутди. Ул ранжу ташвирдин йиллар ранжурлуқ тортқан тандек, балки жонидин маҳжур қолган бадандек чиқтим, набзимға ҳаракат маъдому нафасимнинг кирар-чиқари номаълум, таним ўн қатла андин заифроқким нол ва кўнглум бир замон ўз ҳолида бўлса, яна ўн соат беҳол.

Ва икки мураттаб бўлган девонлардин янги айтилган абёт адади аксар ва ҳар байти лафзу маъно била даржлиғ гавҳар демайким шуълалиғ озар. Хотирға келур эрдиким, агар бу авроққа рабту тартиб берилмаса, бир ҳаводис тундбоди эскач, ҳар сафҳасин бир ён совурғай ва агар бу гулбаргларни зебу ойин била бир гулдаста боғланмаса, бир навойиб насими етқач, ҳар варакин бир ён учурғай. Ва агар рабту тартибини ҳавас қилсам, ҳавасимға қайда ул қувватки, икки байтни бир-бирига марбут боғлаштура олғай ва ҳаёлимда қайда ул жамияту ҳолатки икки лафзин бир-бирига ираштура олғай. Бу ажздин хомам тили лолу бу забунлуқдин ўз тилим шикастамақол эрдиким, ногаҳ иноят насими ҳидоят гулшани ройиҳасин етқура киришти ва саодат мунҳийси давлат равзаси муждасин келтура бошлади, яъни ҳукми қазожараёну фармони вожиб ул-изъон бу банда отиға ул Султони соҳибкирондин етиштиким, қуллари ҳукмидин азим уш-шаън салотин бош торта олмаслар ва бандалари фармонидин нофизи фармон ҳавоқин бўюн тўлғай олмаслар.

Рубоий:

Шоҳеки, фалакка етса фармони анинг,
Топмоққа сукун суръати даврони анинг.
Гар ҳашрға тегру бўлса поёни анинг,
Қилмоқ ҳаракат бўлмағай имкони анинг.

Рубоий:

Минг бандаси хоқон била қайсар янглиғ,
Юз чоқари Дорову Сикандар янглиғ.
Ҳам тахтиға поя чархи ахзар янглиғ,
Ҳам тожиға кубба меҳри анвар янглиғ.

Рубоий:

Маврусий қул жинси бани Одам анга,
Мерос ила мулк жумлаи олам анга.
Ҳайрон караму жуд ишида Ҳотам анга,
Нўширвон адл ичинда тобеъ ҳам анга.

Рубоий:

Фаъоли қазо ҳукмиға анбоз келиб,
Ғаддори қадар амриға дамсоз келиб,
Базми аро Зухра нағмапардоз келиб,
Анжоми замон давриға оғоз келиб.

Рубоий:

Ҳақ кўнглин анинг биликка махзан айлаб,
Ҳар фанда ариғ зотини якфан айлаб,
Жоҳи тахтин[и] чархи мусамман айлаб,
Туфроқдек ул ўзин фурутан айлаб.

Рубоий:

Иқбол анга давлат майи пайваст тутуб,
Бу бода била жонин анинг маст тутуб.
Ҳақ ани сипехрдин забардаст тутуб,
Туфроғдин ул вале ўзин паст тутуб.

Рубоий:

Ҳам қиблаи иқбол ҳарими жоҳи,
Ҳам Каъбайи омом бийик даргоҳи.

Шаҳларнинг дардмандию огоҳи,
Бу турфаки, дардмандларнинг шоҳи.

Ас-султонун ибн ус-султони вал-хоқону ибн ул-хоқони, муиззис-салтанати вад-дунё вад-дин Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодурхон халладаллоҳу таоло мулкаҳу ва султонаҳу ва афоза алал-оламина бирраҳу ва ихсонаҳу.

Рубоий:

Бўлганча сипехр даври коми бўлсун,
Афлок уза базм ихтишоми бўлсун.
Ҳам дарғаҳи шоҳлар мақоми бўлсун,
Йилда бир аларға бори оми бўлсун.

Рубоий:

Ҳар лаҳза қил анга юз иноят, ё Раб,
Оллиға ёрут шамъи ҳидоят, ё Раб,
Ҳам умрини айла бениҳоят, ё Раб,
Ҳам давлатиға етурма ғоят, ё Раб.

Бу янглиғ фалактазийн даргоҳдину бу навъ Аршойин боргоҳдин хитоби садматомизу ҳукми ҳайратангиз етишти. Мазмуни буким, эй қадимий бандайи хосу эй бойри ходими завийул-ихтисос, бурунғи икки девонким, бизнинг ҳукму хитобимиз била муруттаб қилдинг ва куллиёту жузвийетин бизнинг машварату таълиму истисвобимиз била тузаттингким, бирининг ишқомиз абётидин бу эски дайрнинг рафиъ тоқида ушшоқнинг шўру ғавғосидур ва яна бирининг шавқангиз ғазалиётидин бу қадимий маниъ гунбад равоқида муҳаббат аҳлининг ҳўйу алолоси. Андин сўнгра йиғилган ашъорнинг назм риштасиға тортилган дурри шахворнинг адади бурунғи девонлардин ортқан чоғлиғдур ва бу латофатсифот ҳўблар ва малоҳатсимот маҳбублар била яна икки девон тартиб берса бўлурдек маълум бўладур. Нетгунгдурким, бу ишдин дилбандроқ бўлғайу не қилгунгдурким, бу шўғлдин судмандроқ бўлғай. Эмди авло будурким, бу ғариб ишға қўнгул келтургайсен, балки ҳукм бу эрурким, бу ажиб амрға хома сургайсену тафаккур хилватгоҳида хаёл шўху раънолари била базм тузгайсен ва то фалак гардиш қилур башар жинсининг хаёлиға келмаган аъжубани элга қўргузгайсен. Ўзунг билурсенким, назм харимининг хосларию шеър баҳрининг ғавғослариким, руҳпарвар наволиғ анфосларидин замона базми тўлубтур ва хаёл дарёсидин чиқарғон қийматий гавҳарларидин даврон либоси жавоҳир била муруттаб бўлубтур, ҳеч қайси сўз оламининг рубъи маскунин ола олмайдур ва тўрт гавҳардин мураккаб бўлган башар хайлининг ҳеч қайсидин тўрт девон ёдгор қолмайдур. Бир ўз асида ганжи маънавий Амир Ҳусрав Деҳлавийни дерларким, султон Маликшоҳ Алп Арслон отиға тўрт девон муруттаб қилмиш бўлғайу хотимасини анинг оти била музайял этмиш бўлғай ва бу иши ул замоннинг яхши-ёмони қулоғиға етмиш бўлғай, агарчи бу сўз мазкурдур, аммо ул девонлар маъдумдур ва ул маъдумларнинг агарчи асомийси мавжуддур, аммо вужуди номаълумдур. Хаёлиға ўткариб, вараққа нигориш қилмаганму эркин, ё тилиға кечуруб, тартиб юзидин насаққа гузориш бермаганму эркинким, «Хамса»сию сойир манзум кутубу расоили ўз холи била мавжуддур, бу тўрт девони замон аҳлидин меҳру вафо ва инсофу мурувватдек нобуд. Чун сенға тавфиқ мадад қилиптуру бу мақсуднинг ҳеч қимға йиғилмаган моддаси йиғилиптур, тиларбизким, фурсатни ғанимат билгайсену бу муддао ҳусулиға рағбат қилгайсен.

Бу ҳукм чун қулоғимға етишти, ажзу забунлуқ ўтининг дуди қўнглумдин димоғимға етиштиким, ҳукм қавий эрдию маҳкум заиф ва амр бағоят куллий эрдию маъмур асру наҳиф ва раъша пайкаримға тазалзул солдию ҳавосу хаёлим хайли бир-биридин қўзғалди. Не узр айтурға захраву журъатим ва не қабул қилурға ҳавсалаву қувватим, агарчи узр дилпазир эмас эрди, аммо ўз ажзи ҳолимни арзға еткурмакдин ҳам гузир эмас эрди.

Рубоий:

Дедимки, бу ишдаким, бўлубмен маъмур,
Ҳар нечаким тутмасам ўзумни маъзур,

Лек иштаки, аждаҳоға келтургай зўр,
Зўр эткай ўзига, истаса қилмоқ мўр.

Ул ҳумоюн замирнинг ойнайи гетийнамоида равшану пайдодур ва ул покиза кўнгулнинг жоми жаҳонройида мубархану ҳувайдоким, бу бандайи фақирға не нотавонлиғлар шикаст бердию бу заррайи ҳақирға не саргардонлиғлар даст берди. Агарчи маразимға сиҳхат умиди пайдо бўлуптур, аммо хануз ғизо била шарбатким, ичилур-ейилур, мисқол тарозуси била тортилур ва тонгдин ақшомғача соат шишасиға кўз тикилур ва агарчи заъфимға қувват имкони зоҳир бўлубтур, аммо хануз бузуғ кошонамдин чиқарға қўпмоқ тиласам, осилған идбори анкабут торлари дастгирим бўлуб мадад еткурмагунча, тебранмакка тобу тавон ва ҳаракатқа мақдур, балки имкон йўктур; пашша юз пили дамон торта олмаған юкни нечук тортқай, батахсиским, мажруху ранжур дағи бўлғай, мўрчанинг шери жаён қила олмаған ишни нечук қила олғай, хусусанким, бемору сиҳхат тариқидин маҳжур дағи бўлғай.

Рубоий:

Аввал икки девонға чу қилдим рағбат,
Ҳам эрди йигитлик мададим, ҳам сиҳхат.
Бўлдум чу қарию хаста, йўқ ул қувват
Кўргузгали андоқ нималарга журъат.

Куллийраги буким, ул давовин тартибида Султони соҳибқироннинг олий табъининг ислоҳу ихтимоми беҳад ва ҳар жузвий нуктада тағйиру таълими моло каломи беадад эркан жиҳатдин ул иш саранжом суратин пайдо қилди ва ифтитоҳидин ихтитомиға дегунча тартиб рақами чекилди. Бу заъфу нотавонлиғим замонида бу ажзу забунлуку бесомонлиғим туғёнида Султони соҳибқироннинг раъйи оламорийию замири хуршидтаъсири гўёким баъзи авқотда олам кишвари фатҳиға азмосу баъзи ҳолатда кишвар аҳли ободонлиғиға сеҳрпардоз ва баъзи замонда айшу нишот била илиги зарпошу баъзи авонда тоату ибодат била кўзи гуҳарпошлиққа мутааммилу муштағил учун бу хошок дарёдек кўнглига кирмасу бу зарра куёшдек замириға пайдо эрмас. Ва Султони соҳибқироннинг ҳиммат юзидин ихтимомию саъйи ғоятдин таълими бардавоми бўлмаса, мундоқ душвор иш илгари бормоғи мутаассир, балки хаёлимға кечурмағи мутааззирдур.

Мундоқ ҳукм бўлғандин сўнгра гаҳ-гоҳи ҳолимдин огоҳ бўлмаса неткаймену лаҳза-лаҳза аҳволимдин хабар тутмаса нета олғаймен? Қумурсқа Сулаймоннинг хотириға келмаса, не маҳалли таажубу таҳайюр?! Ва Суҳо чархи гардон сатҳида кўрунмаса, не маҳалли ҳайрату тааззур?! Бу хоксор чун бу дарди дилларимни изҳору номуродлиғларимни ошкор қилдим ва мазаллат туфроғиға тазаллум била йиқилдим, иноят боргоҳидин садо келдию хидоят коргоҳидин нидо етиштиким, кўнглунгни солма ва бу навъ савдову васвос хаёлиға қолмаким, биз ҳеч ҳолда сенинг ҳолингдин ғофил эмас эркандурбиз, аммо бу ҳолдин сен ғофилу кўнглумиздин ҳаргиз ёдинг зойил эрмас эркандур ва бу маъно сенинг кўнглунгдин зойил. Андоқки бурунги икки девонинг такмилида риоятдин ҳеч навъ тағофул воқиф бўлмади ва раҳнамолиғу иноятдин ҳеч турлуг такосул сурат боғламади, эмди дағи ҳамул дастур била, балки андин ҳам ортуғроқ, мунда ҳам ҳамул қонун била, балки андин ҳам афзунроқ, аҳволингдин хабар тутулғусидур ва бироз вақтда сарвақтинға етилғусидур. Чун заъфи ҳолинг бизга зоҳиру пайдодур, шафқат ва банданавозлиғлар била не ерда қолсанг ўтқарилғусидурур ва чун шикасти аҳволинг бизга равшану ҳувайдодур, марҳамату навосозлиғлар била ҳар мушкилинг бўлса хал қилинғусидурур.

Рубоий:

Шаҳдин чу бу навъ лутфу эҳсон топтим,
Уммид дағи беҳаду поён топтим.
Зулмат аро эрдим, оби ҳайвон топтим,
Йўқ-йўқки, ўлуб эрдим, янги жон топтим.

Кўнглумға ўзга қувват кирди ва табъимға ўзга жавдату жалодат ҳосил бўлдиким, килким жардайи тезгомиға ўзга равонлиғу хаёлим саҳоби барқхиромиға ўзга гавҳарафшонлиғ юзланди. Қабули бармоғин кўзумгаву миннат илигин кўксумгаву жонпарвар сўзумға қўйдум ва замир хилватгоҳини хавотир ғавғосидин муаррову кўнгул зистгоҳини васовис ҳужумидин мубарро қилдим. Хома учин тез эттиму табъ оби ҳаётин оташангиз. Ва ўтган айёмда айтилған матлаълар

субҳи бидоятин мақтаълар шомии ниҳоятига пайваставу кечкан ҳангомда битилган паришон абёт гавҳарларин такмил риштасига тортмоқ била пироста қила бошладим.

Рубоий:

Кун бор эрдиким бир ғазалу икки ғазал,
Бал уч ғазалу тўрт ғазал баъзи маҳал.
Маҳвашлардек бори латофатда масал,
Боғлаб кийибон юзга хулла тўнға хулал.

Бу назоҳат шабистонининг парданишинлари юз минг зебу зийнат била таъб хилватхонасидин жилваи ноз қилиб чиқиб, сойир абнойи жинс силкига кирарлар эрди ва бу малоҳат нигористонининг нозанинлари минг туман оройишу намойиш била хаёл хилватхонасидин хироми дилнавоз била ҳаракат кўргузуб, яна абкори фитнаосорға қўшулурлар эрди. Чун бу мавзун ҳаракатлик дилкашлару бу матбуъ сифатлик шўхвашлар эллик, олтмиш ё юзга яқин бўлсалар эрди, бу фақир савдони бир тожирдекким, малик ут-тужжор деса бўлғай, —

Рубоий:

Юз ҳур сифат барчасининг нозу фани,
Кашмирию румию хитоу хўтани,
Ким бир шаҳ учун кетургай ул тойифани,
Тожир ўзин айларга баҳо бирла ғани. —

кашмирийси сеҳрсозлиғда дилрабову дилкаш ва румийси турктозликда кофироийну фарангийваш ва хитойиси хунрезлиғда новакзану шершикор ва хўтанийси фитнаангизлиғда шерафкану ғизолакирдор, бу шамойилу ойин била ва бу зеболиғу тазийн била Султони соҳибқироннинг харамсаройиға кижорур эрдим ва бирин-бирин ул ҳазратнинг кимёасар назарига еткурур эрдим.

Ва ул ҳазрат иноят кўзи била ул раъноларни кўруб ва илтифот назарин ҳар бирига еткуруб, қайси бирининг ҳариру хулласида қусуре кўрунса ё ул хуллаву ҳарирни мурассаъ қилган жавоҳирда адами муносабат сабабидин футуре зоҳир бўлса, ул либосларни чиқариб, хизонаий хосдин муносиб ранглиг хазу дебо либослар барча қийматий гавҳарлар била тарсий қилгон келтуруб ул шўхларға кийдурур эрди ва ҳар қайсини ўз муносабатиға кўра тартиб била ўз олий мажлисида ўлтуртур эрди, яъни айтилган абёт барча латойифосор ва сабт бўлган ашъор барча заройифшиорким, эллик, олтмиш ё юз ғазалға яқин йиғилса эрди, ҳазрати Султони соҳибқироннинг фирдавсосо суҳбатидаву сипеҳрфарсо ҳазратида ҳозир қилиб арзға еткурур эрдим ва ул ҳазрат аларға шафқат юзидин боқиб, қайси маъно шўхинингким таркиби хилъатида ва алфози кисватида бетакаллуфлуқ кўрса, ўз ганжинайи замири хизонасидин муносиб алфоз била ул либосларға тағйир бериб ва ул алфоз кисватида санойиъ жавоҳиридин номуносиблиғ маълум қилса, ўз хизонаий хотири ганжхонасидин ёкуту лаъли рангин ва гавҳару дурри самин била ул зебу зийнатқа табдил еткуруб, ҳар ғазални тартиб юзидин ўз ўрниға рақам қилур эрди.

Ва бу фақир бебизоату бу фақир беиститоат ул таълимларни ўзумга дастур қилиб ҳамул дастур била ул забту тартибға шуруъ қилур эрдим. Мундин бошқа дағи ул ҳазратнинг кўп хосса маънолари хаёлотину ғариб мазмунлари мақолотин ва дилпазир ташбихлари назокатину беназир танбихлари жазолатин бурунғи икки девоним дебочасида шарҳ била мазкур қилиб эрдиму тафсил била мастур этиб эрдим, бу девонларда дағи ҳамул дастур била маоний жавоҳири шоҳворидин ва алфоз накшу нигоридин ва таркиб салосату латофатидин ва чошний ҳолату ҳароратидин ҳеч жузве жузъиётдин йўқтурким, ул ҳазратнинг муборак таъбининг анда қуллий дахли бўлмамиш бўлғай. Балки асли хаёл ул ҳазратнинг бўлуб, бу банда ҳам ул ҳазратнинг буйруғи ва таълими била анда жузвий дахле қилмиш бўлғаймен. Бу жиҳатдин бўла олғайки, бу девонлар ул ҳазратнинг адилсиз таъбидек беназиру ҳар шоҳбайти ўз ҳумоюн зотидек оламгир бўлғай. Чун бу маъно гавҳарлари барча ул ҳазратнинг таъби баҳридину зехни конидин ҳосил бўлди ва алфозу иборат хазойини ҳамул маънолар гавҳаридин тўлди, бу маънодин анинг отин «Хазойин ул-маоний» қўюлди.

Рубоий:

Ё Раб, бу хазойинки, мен эттим маъмур,

Ким хозини жаннат анга хуштур ганжур.
Чун келди футурлук кўнгулларга сурур,
Берма андин кўнгул сурурига футур.

Рубоий:

Бу баҳрки, ганжи ломаконий дедилар,
Ҳар қатрасин оби зиндагоний дедилар.
Шаҳ махзани таъбидин нишони дедилар,
Ким ани «Хазойин ул-маоний» дедилар.

Агарчи хуршиди оламтобнинг фалакни бир давра қилган замониға йил от кўюптурлар ва йилким, иборат тўрт фаслдиндур, ҳар фаслға дағи бир от таъйин қилибдурлар. Бу найири аъзам фалакни бир давра қилганининг монандиким, баҳрийу конийу наботийу ҳайвонийнинг натойижи анда зоҳир бўлур, мунда дағи жамиъ ул натойиждин далилу асар топса бўлур. Тўрт фаслининг муқобаласидаким, тўрт девон воқий бўлуптур, ҳар қайсиға бир муносиб от дарбойист эди, ул сабабдин аввалғи девонниким, туфулийят баҳори ғунчасининг ажиб гуллари ва сиғар гулзорининг боғчасининг ғариб чечаклари била ороста бўлуб эрди, «Ғаройиб ус-сиғар» дейилди. Ва иккинчи девонниким, йигитлику ошуфталиғ ва шабобу олуфталиғ ёзию даштида юзланган нодир вақойиъ била пироста бўлуб эрди, «Наводир уш-шабоб» аталди. Ва учунчи девонниким, васат-ул – ҳаёт майхонасида ишқ била шавқ паймонасидин юзланган бадиъ нишотлар кайфиятин ёзилиб эрди «Бадойиъ ул-васат» от кўюлди. Ва тўртунчи девонниким, умрнинг охирларида юзланган ишқ дарду ранжи фойдалариким, жонсўз ох урмоқу жон топшурмоқдурким, анда сабт бўлубтур, «Фавойид ул-кибар» лақаб берилди. Умид улким, бу тўрт девонким, Султони соҳибқирон оти била музайялдуруру алқоби била мутарраз, ҳам анинг отидек рубъи маскунда тўлғайу ҳам анинг алқобидек тўртунчи кўкка дегинча мунташир бўлғай. Шукрим, бу банда назм василасию шеър воситаси била тамом умрумни ул ҳазратнинг мадҳи била кечурдум ва барча ҳаётимни анинг дуоси била ўткардим.

Туфулийят авониким, етти – секкиз ёшдин йигирми ёшқача чинаса бўлғайким, умр фусулининг навбаҳори ва ҳаёт гулшанининг шукуфаву гулзоридур, анинг мадҳида «Ғаройиб ус-сиғар» била сарф қилдим.

Шабоб замониким, йигирмидин ўттуз бешгача деса бўлғайким, ҳам бу фусулнинг ёзидурурким, йигитлик чашмасорининг ҳаётбахшлиғининг оғозидур, анинг васфида «Наводир уш-шабоб» била кечурдим.

Ва куҳулат айёмиким, ўттуз бешдин қирқ бешга дегинча қиёс қилса бўлғайким, бу фусулнинг хазонидурким, тириклик боғининг баргрезининг нишонидур, анинг таърифида «Бадойиъ ул-васат» била ўткардим.

Ва қирқ бешдин олтмиш яқиниғачаким таъйин қилса бўлғайким, бу фусулнинг қишидурким, қишининг ҳам қад била адам йўлиға кириб, замон аҳли била хайрбод қилишидур, анинг дуосида «Фавойид ул-кибар» била ниҳоятқа еткурдум.

Рубоий:

Сарф эттим анга умр баҳорин дағи,
Бўстони ҳаёту полазорин дағи,
Оллида хазони зарнисорин дағи,
Кофурфишон қиш била қорин дағи.

Ва бу авқот мобайнида ҳар миқдорким, фурсат топтим, хоҳ «Хамса» назмидину хоҳ «Назм ул-жавоҳир» ва «Мажолис ун-нафойис»у «Зубдат ут-таворих» ва сойир таснифлар иштиғолидин ҳам ул ҳазрат дуойи давлатиға авқотимни сарф қилдим. Ва бихамдиллоҳ андоқ муродлар касб эттимким, менинг абнойи жинсимнинг юзидин бирига муяссар бўлмайдуру ва андоқ мақсудларға еттимким, аларким, мендек юз, балки минг қуллари бор эрди, бирининг соғари орзуси менга нишот еткурган май била тўлмайдуру. Бихамдиллоҳи Таолоки, бу авқотдаким умр водийсининг кўпрагин анинг давлатидин муродлар била қатъ этибмен ва ҳаётнинг ниҳоятиға комлар, балки комронлиғлар била етибмен, ҳеч турлук армон хотиримда қолмайдуру ҳеч навъ орзу кўнғлумда сиғинганин ҳаёлим топа олмайдуру. Ҳар не дунё муродию зоҳир комронлиғидур сурубмен ва

сўзумнинг сийту садосин анинг мадҳида етти фалакка еткурубмен. Улча орзу ҳайсийятидину армон жинсидин қолиптур, охират йўлининг суҳулат ва осонлиғи ва ботин мулкининг иёлату комронлиғидур. Ва ул вобастадур Ҳақ субҳонаху ва таолонинг тавфиқи била амри итоатиға ва Расул саллаллоху алайҳи ва саллам шариятининг мутобаатиға. Умидим улдурким, ул ҳазрат давлатидин бу иқболға дағи сарбаланду бу саодатқа дағи баҳраманд бўлғаймен.

Бу бобда бир неча сўз ўз арзи ҳолимни тиларменким, зоҳир қилғаймену ул нишотим гули очилғандин мен ҳам нишотдин ғунчадек очилғаймен ва ул арзадоштим саводин бу дебоча зайлида сабт эткаймену биткучиларга ҳам бу фикрастдин бу арзадоштни айирмасқа васият эткаймен, то кун сўнги бу дебочани ўқуған элга бу арзадоштим била бу муддаомға етканим нишонае бўлғай возиҳу далиле бўлғай лойиҳ. Бу жиҳатдан то олам инқирози бўлғусидур Султони соҳибқирон давлатиға дуо қилғайлар ва шафқату бандапарварлиғиға сано дегайлар.

Куллуқ арзадошт улким, бу бандаға ёш улғайған чоғда заъфе юзланди ва ул заъф риштаси риштадек заъфлиғ пайкаримға андоқ чирмандиким, ул куёшдек замирга равшандур. Ҳоло мизожим истиқоматдин мунҳарифу баданимда неча марази мухталифдур ва атиббо иложимдин ожизу маъзул ва аҳиббо мизожимдин мутаажжибу малул. Димоғим паришонлиғидин сўзум номарбуту хаёлим ошуфталиғидин ҳолим номазбут. Бағрим қизиғонидин жисмимда хуммойи лозим ва кўнглум озғонидин бошим айланмоғию кўзум қорармоғи дойим. Не тонгдин ақшомғача ўзумга бир дам ғизодин ком, не ақшомдин тонгғача турфат ул-айне кўзумга уйқудин ором. Хотирим савдоомиз хаёллардин мушавваш, бесару диллиқдин ҳар неча дилкаш сўз бўлса кўнглумга нохуш. Меъдамнинг ҳазм қилур ғизоси замона аҳлининг изоси, кўнглумнинг нишот базмида майи ноби фалак тийғи оқизған бағир хуноби. Нотавонеким, юқори мазкур бўлғандек ғизо қилур, оши мисқол тоши била бўлғай, агар гоҳи заиф хотири шарбат майли қилғай, ул дағи бу тош тарозуси била тортилғай, киши қўлдамайин еридин кўпарида кўп озор бўлғайу асо мадади бўлмағунча ердин қадам кўтармаги душвор, сайр ҳавосин қилса ики инсонға отландуруттушурурида ҳаммолвашлику отланғандин сўнгра пайкари юкидин бир ҳайвонга мурдакашлик, тушкандин сўнгра бу сайр кўфтидин аъзоси нокор, бу озурдалиғдин яна бир кеча-кундуз тебрана олмай, андоқки бир йиллиқ бемор, иссиғ нафасларидин ҳаётининг гули пажмурдаву нафасининг оғир кирар-чиқаридин заиф тани озурда.

Рубоий:

Ҳар шому сахарға тегру ингранмоқ иши,
Бу ёнидин ул ёниға айланмоқ иши.
Гаҳ-гаҳ иситма ўтидин ёнмоқ иши,
Гаҳ тўнгуруридин яна чирманмоқ иши.

Рубоий :

Не жисмида тобу не танида қувват,
Не кўнглида хушлуқ, не ўзида сихҳат.
Мундоқ кишининг муносибидур узлат,
Вайронасидин чиқмоқ анга не нисбат.

Султони соҳибқироннинг инъоми беғоятидин ва эҳсони бениҳоятидин умрин бу давлатлиғ даргоҳдаву ҳаётин бу саодатлиғ боргоҳда юқори ўткан шарҳ била сарф эткан банданинг илтимоси будурким, мазкур бўлған тараддуду машаққатлардин озод бўлғай ва ғамгин кўнгли бу навъ заъф айёмида нисбатсиз қайғулардин шод, мундоқ умрдаким, букун – тонглалиғ маълум эрмас.

Мисраъ:

Иш Тенгрига тавбаи инобат бўлғай, –

ва ўткан умр маъсият била узр тақсирида тоату надомат. Бу ҳолатда дағи авқотнинг покизасида ул ҳазратнинг дуосиға машъуф бўлғусидур ва дуову ниёзи нақдининг хулосаси анинг фархунда рўзгориға масруф. Умид улким, ул ҳазрат давлатидин андоқким дунё иқболу комидин мустафид бўлдум, охират кому иқболидин ҳам ноумид бўлмағаймен. Ул остоннинг қулларининг бу қул била ёрлиғ нишони улдирким, Султони соҳибқирон иноятидин бир ёрлиғ нишони битилғай ва бу